

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Кафедра всесвітньої історії

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ: *матеріали для поглибленого вивчення.*

*Для студентів спеціальностей
«Історія та археологія» і
«Середня освіта (історія)»*

Частина I

Чернівці
Чернівецький національний університет
2024

УДК 94(100)(08)

В 852 **Всесвітня** історія: матеріали для поглибленого вивчення. Для студентів спеціальностей «Історія та археологія» і «Середня освіта (історія)». Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2024. – Ч. I. – 270 с.

УДК 94(100)(08)

Представлені у збірнику матеріали присвячені актуальним проблемам всесвітньої історії, що висвітлюються у нормативних і спеціальних навчальних курсах, викладання яких забезпечує кафедра всесвітньої історії факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Особлива увага приділена ключовим питанням для розуміння найважливіших явищ і подій історичного процесу, а також маловивченим чи дискусійним проблемам того або іншого історичного періоду.

Матеріали насамперед призначені для поглибленого вивчення студентами спеціальностей «Історія та археологія» і «Середня освіта (історія)». Водночас видання може бути корисним для науковців, викладачів і вчителів історії.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 8 від 27 травня 2024 р.).

З М І С Т

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Микола ІЛЬКІВ

Взаємозв'язки населення Східної Європи з
Ахейською Грецією за даними античної писемної традиції 5-31

ІСТОРІЯ НОВОГО ЧАСУ

Олександр СИЧ

Деякі нотатки до питання про походження і зміст
Англійської революції XVII ст. 32-41

Олександр БЕЗАРОВ

До питання про місце та роль євреїв в анархістському русі
напередодні революції 1905–1907 рр. у Російській імперії 42-60

Микола ГЛІБИЩУК

Новітня західна історіографія Великої війни 1914-1918 рр.
(реферативний огляд) 61-79

ІСТОРІЯ НОВОГО ЧАСУ (НОВІТНІЙ ПЕРІОД)

Олександр СИЧ

Про зміни в суспільній свідомості європейського суспільства
після Першої світової війни 80-96

Олександр СИЧ

Вибір народів чи вибір еліт? (до питання про
суспільно-політичний устрій держав Центрально-Східної
Європи після Першої світової війни) 97-108

Олександр СИЧ

Демократичний досвід Веймарської Німеччини
(ретроспективний аналіз) 109-126

Ігор ПІДДУБНИЙ

Джерела та історіографія праворадикального руху
в Румунії міжвоєнного періоду 127-155

КРАЇНИ ЗАХОДУ В ДОБУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»**Андрій МІНАЄВ**

Молодіжний протест 1960-х рр. в країнах Заходу:
основні форми, прояви та етапи 156-182

ІСТОРІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ**Богдан БОДНАРЮК, Михайло ЧУЧКО**

Виховні та дидактичні методики у сфері
духовної освіти в Чернівецькій та Сучавській волостях
Молдавського князівства та на Буковині австрійського
і румунського періодів (XVIII – перша половина XX ст.) 183-198

ЕТНОЛОГІЯ**Олена КОЖОЛЯНКО**

Образ змії у світогляді слов'ян 199-221

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ**Іван ВОРОТНЯК**

Концепт «Центрально-Східна Європа» та його аналоги
у науковому дискурсі медієвістів..... 222-246

Микола ГЛЫЩУК

Дискусія щодо поняття «модернізація» у
другій половині XX — на початку XXI ст. 247-255

Андрій МІНАЄВ

Науковий текст у методології
соціально-гуманітарного пізнання 256-269

ІСТОРІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

УДК 373.1:378.4(477.85)«17/19»

**Богдан БОДНАРЮК,
Михайло ЧУЧКО**

**Виховні та дидактичні методики у сфері духовної освіти
в Чернівецькій та Сучавській волостях Молдавського
князівства та на Буковині австрійського і румунського
періодів (XVIII – перша половина XX ст.)**

Виховання та освіта, особливо духовно-релігійна, як і культурні традиції, є природною, невід'ємною цивілізаційною складовою кожної нації, будь-якої держави в руслі ідейно-світоглядних пріоритетів та моральних орієнтирів соціуму. Вказаний феномен, таким чином, прямо проєктується на просвітництво, шкільну освіту та виховання, які у свою чергу формують та визначають інституційний рівень людини у суспільстві. З огляду на це можна об'єктивно констатувати визначальну роль духовності, духовної освіти та виховання в процесі дидактизації стрижневих основ християнського віровчення в різні історичні епохи та періоди. Не стали винятком у цьому процесі й північні волості Молдавського князівства – Чернівецька та Сучавська, які після 1775 р. увійшли до імперії австрійських Габсбургів і стали офіційно іменуватися Буковиною.

Переходячи безпосередньо до теми дослідження, слід зазначити, що на території Чернівецької та Сучавської волостей, як у всьому тодішньому Молдавському князівстві загалом, шкільна освіта та виховання, будучи майже виключно пов'язаними з церковними структурами, служили головним

© Боднарюк Б, Чучко М.

Боднарюк Богдан Михайлович – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Чучко Михайло Костянтинівич – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

чином для підготовки кліриків та державних чиновників. У першій половині XVIII ст. під впливом ідей Просвітництва та з подачі воєвод в адміністративних центрах цинутів (волостей) Молдови та окремих великих населених пунктах стали відкриватися школи, в яких могли навчатися діти торговців та ремісників. Для їх утримання молдавський воєвода Григорій II Гіка заснував 25 грудня 1747 р. шкільний фонд у Яссах. Усі священники та диякони Молдавської держави вносили щороку до цього фонду по одному золотому. У тому ж році разом з Романською та Гушською єпископськими школами було реорганізовано школу при Редеуцькому єпископстві. Її перейменували на воєводську та утримували за рахунок згаданого вище фонду¹.

У 1759 р. у ранг вищої воєводської школи було зведено навчальний заклад при Путнянському монастирі. Серед викладачів цієї старої школи, коріння якої сягає епохи Стефана Великого, варто згадати відомого книжника ієромонаха Варфоломея (Мезеряну)².

У 1766 р. молдавський воєвода Григорій III Гіка провів шкільну реформу, внаслідок якої до згаданих воєводських шкіл додалися нові елементарні школи для мирян та синів священників. У північно-західній частині Молдовського воєводства такі школи були відкриті у Сучаві, Чернівцях, Редеуць, Путні, Кимпулунг-Молдовенеск та Кимпулунг-Русеск (Довгопілля). У цих закладах навчали читання, письма, рахунку, а також церковних співів. У Північній Молдавії, поряд із воєводськими та єпископськими школами, існували ще й шкільні заклади при монастирях та церквах. У школах при церквах дітей навчали зазвичай церковні співаки – даскали (дяки). У 1775-1776 р.р. на Буковині налічувалося 86 таких закладів³.

Після анексії Буковини австрійськими Габсбургами школа в Кимпулунг-Русеск припинила своє існування, але в той же час була відкрита школа в Сереті. Головним навчальним закладом на Буковині у перші роки австрійського правління стала богословська академія у Путні. Вона набула свого статусу завдяки митрополиту Якову (Путняну), який перебував у цьому монастирі на спокої. У Путнянській академії слухачі

вивчали Часослов, Псалтир, Октоїх, Катехизис, румунську та слов'янську мови, грецькі піснеспіви, правопис, географію, риторику, історію по Євсевію від початку виникнення християнства до IX ст. і Флорентійського собору, коротку філософію щодо Платона. У 1778 р. цей заклад втратив високий статус і перетворився на звичайну школу, яка проіснувала до середини XIX ст.⁴.

«Постанова про упорядкування духовних, церковних та шкільних справ на Буковині» від 29 квітня 1786 р. позбавила православні монастирі Буковини освітніх функцій, залишаючи за ченцями лише богослужбові та молитовні функції. Постановою запроваджувалися нормальні – чотирикласні (відкриті у Чернівцях та Сучаві) та тривіальні – елементарні школи (у кожній громаді), а для підготовки православного духовенства відкривалася клерикальна школа. Утримувалися всі ці навчальні заклади за рахунок Буковинського православного релігійного фонду, створеного з маєтків монастирів⁵.

Клерикальна школа була відкрита того ж 1786 р. в Сучаві, в келіях старої митрополії. Вчителем призначили ієромонаха Данила (Влаховича), серба зі Славонії, який згодом став єпископом Буковини. У 1789 р. клерикальну школу було перенесено до Чернівців, до Єпископської палати. Її слухачі вивчали Святе Письмо, моральне богослов'я, апологетику, церковні співи, літургіку. Навчання тривало 3 роки. У 1786 р. у клерикальній школі навчалася лише 7 учнів, а у 1804-му - вже 141⁶.

У 1814 р. було прийнято проект про реорганізацію клерикальної школи на теологічний навчальний заклад з семінарією. Через два роки австрійська влада видала розпорядження про припинення прийому учнів, і до кінця 1818 ця школа припинила своє існування. Її мало замінити інша навчальна установа⁷.

Після довгих клопотань нового єпископа Буковини Ісаї (Балашескула) перед урядом 4 жовтня 1827 р. в будівлі гімназії відкрився православний богословський навчальний заклад з курсом богословського училища, а 12 лютого 1828 р. при ньому була заснована семінарія. При єпископі Буковини Євгенії (Гакмані) в 1838 р. у Чернівцях почала діяти Єпархіальна православна школа церковних співаків (даскалія)⁹.

У 1856 р. у семінарії було запроваджено вивчення Святого Письма, церковнослов'янської та русинської (української) мов. З 1869 р. хоровий спів у ній викладав священник Ісидор Воробкевич – відомий буковинський поет, письменник та композитор. У 1873 р. Буковинська консисторія затвердила статут семінарії.

До теологічного навчального закладу приймали лише кандидатів, які закінчили чернівецьку гімназію. З його стін вийшло нове православне буковинське духовенство – перші інтелігенти краю. Станом на 1843 р. на Буковині було вже 99 священників – випускників богословського закладу та 240 кліриків, що вийшли зі старої клерикальної школи. У 1848 р. єпископом Євгенієм (Гакманом) у Богословському інституті було введено викладання предметів румунською мовою (замість латинської).

У 1850 р. Богословський інститут отримав титул імператорського (до того він був приватною єпархіальною установою), а наступного року єпископ Євгеній задумав підвищити його «відповідно до духу і вимог часу» до ступеня факультета¹⁰.

Проте бажання православного владики Буковини виповнилося лише 25 років, коли імператорським указом від 30 серпня 1875 р. було декларовано створення з урахуванням теологічного інституту (ліквідованого указом від 29 серпня) нового греко-східного богословського факультету. Тоді ж було затверджено статут теологічного факультету Чернівецького університету, офіційно відкритого 4 жовтня 1875 р. Цей факультет фінансувався з Буковинського православного релігійного фонду та розмістився на першому поверсі семінарського корпусу у резиденції митрополитів Буковини та Далмації. На факультеті діяли кафедри біблійної науки та тлумачення Старого Завіту, біблійної науки та тлумачення Нового Завіту, догматики, морального богослов'я, історії церкви; церковного права, практичного богослов'я; східних мов.

За викладанням богословських наук спостерігав митрополит Буковинський і Далматинський. Його голос був вирішальним при призначенні міністерством освіти та віросповідань професорів та доцентів. Викладацький склад

факультету поповнювався професорами скасованого Греко-східного богословського інституту. Факультет намагався та самостійно готувати на професорські посади людей із числа його випускників. За чверть століття він підготував 7 кандидатів на посаду викладачів православного факультету, зокрема Є. Воюцького, В. Геїну, В. Георгіу, К. Севескула, С. Сагіна, Т. Тарнавського. Серед професорів та доцентів теологічного факультету було лише два русини-українці – Є. Козак та Д. Єремійчук, решта були румунами¹¹.

Курс навчання тривав 4 роки. У факультету була велика бібліотека. На рубежі XIX – XX ст. її книжковий фонд становив 7544 видань. У 1884 р. студенти-богослови створили власне суспільство, що отримало назву «Православна академія» (1938 р. воно, поряд з іншими асоціаціями студентів, припинило своє існування)¹².

Під час відкриття університету в зимовий семестр 1875/1876 р. на теологічному факультеті навчалося 39 студентів, 1884/1885 р. їх кількість зросла до 77. На рубежі століть кількість студентів-богословів різко впала. Потім знову побільшало. Наприклад, 1903 р. загальна кількість студентів, які навчалися на богословському факультеті, зросла до 55 осіб, а в зимовий семестр 1911/1912 р. їх уже було 204¹³.

Більшість студентів складали румуни. Зокрема, 1900 р. із 36 осіб 29 були румунами і лише одна - українцем. Це насамперед пов'язано з тим, що українські юнаки, хоч і навчалися безкоштовно, мали менше шансів на працевлаштування, ніж румуни. Часто для вигідного працевлаштування їм доводилося змінювати свою національність на румунську¹⁴.

Греко-східний богословський факультет у Чернівцях відіграв важливу роль у розвитку православної теології не лише у Буковині та Австро-Угорщині, а й у всій Південно-Східній Європі, адже серед його студентів були вихідці із Сербії, Болгарії, Чорногорії, Османської імперії. Особливо багато було слухачів з Румунії (1906/1907 р. – 9 чол., у 1911/1912 р. – вже 72)¹⁵.

Під час Першої світової війни (1914-1918 рр.) заняття на теологічному факультеті Чернівецького університету то переривалися через бойові дії, то поновлювалися.

Після 1918 р. богословська освіта на Буковині у зв'язку з входженням краю до складу Румунського королівства зазнала певних трансформацій. Чернівецький університет із 24 жовтня 1920 р. офіційно став румунським навчальним закладом. У 1923 р. у ньому з'явився четвертий факультет (філософський факультет було поділено на науковий та філософсько-філологічний). На теологічному факультеті в цей період викладали В. Тарнавський, В. Шесан, В. Георгіу, Д. Спіну, М. Шесан, В. Лойкіце, Н. Котос, С. Релі та ін., курси з всесвітньої історії Церкви, апологетики, біблійних досліджень Старого Завіту, біблійних досліджень та екзегези Нового Завіту, практичної теології, моральної теології, догматики та ін. У 1925 р. на факультеті навчалася 159 студентів-богословів (з них 23 – українці). У 1932 р. налічувалося 898 теологів-ліценціатів¹⁶.

Характерно, що у міжвоєнний період міжнародні зв'язки факультету стали інтенсивнішими. Його теологічна школа, як і раніше, вважалася найкращою в Південно-Східній Європі. Наприклад, у 20-х роках ХХ ст. найкращі студенти-богослови університету у Белграді, слухаючи лекції випускників Чернівецького університету, прагнули потрапити до Чернівців для завершення богословської освіти. До таких належав, зокрема, К. Марков, який закінчив теологічний факультет у Чернівцях 1928 р. Пізніше під ім'ям Кирило він став патріархом Болгарської православної церкви.

28 червня 1940 р. професори, адміністративний персонал та студенти богословського факультету залишили Чернівці у зв'язку зі вступом до північної частини Буковини підрозділів Червоної армії. Стараннями митрополита Буковинського Тита (Сімедрі), колишнього ректора І. Ністора та декана богословського факультету Н. Котоса факультет було переведено в південну частину Буковини – до Сучави. Розмістився він в інтернаті ліцею для юнаків «Штефан Великий». У жовтні 1940 р. у богословів розпочалися заняття. Станом на 1940/1941 р. на факультет записалося 388 абітурієнтів та 4 студенти, 183 студенти-ліценціати, 2 незареєстровані студенти та 1 випускник курсу докторантури. 17 студентів були з Буковини, 30 – зі Старого королівства та 7 – з Бессарабії¹⁷.

Під час короткочасного встановлення радянської влади у Чернівцях було розкрадено та частково знищено (з 30 000 томів було втрачено 8000) бібліотека теологічного факультету, яка зберігалася у лівій частині резиденції¹⁸. При відступі Червоної армії з Чернівців 5 липня 1941 р. був розорений і митрополичий комплекс. Тоді були спустошені приміщення богословського факультету, інтернат для теологів, співоча школа та семінарська церква, пошкоджено меблі та інше майно¹⁹.

Митрополит Буковинський та Хотинський Тіт (Сімедря), який прибув до Чернівців після вступу туди румунських військ, наказав провести ремонт митрополичого комплексу. До осені 1941 р. було відремонтовано корпуси митрополичої резиденції, відновлено школу для церковних співаків (з інтернатом), інтернат для теологів та семінарську церкву²⁰.

11 листопада 1941 р. теологічний факультет відновив свою роботу у Чернівцях. До навчального процесу розпочало 347 студентів та 14 професорів. Студентам-богословам читалися курси догматики, всесвітньої церковної історії та патрології, моральної теології, церковного права, історії Румунської церкви, катехитики та гомілетики, літургії та пасторалії, педагогіки та філософії, історії румунської літератури, історії Румунії та ін. У лютому 1942 р. маршал І. Антонеску запропонував розпочати часткове викладання курсів російською та українською мовами богословським факультетом у Чернівцях, щоб належним чином підготувати майбутніх священників для роботи серед етнічних меншин Буковини та особливо Трансністрії, де населення не розуміло румунської мови. З березня 1942 р. почалося викладання курсів цими мовами обсягом дві години на тиждень. До речі, того ж року до викладання курсу «Тлумачення Нового Завіту» на теологічному факультеті у Чернівцях розпочав професор Юстін (Мойсеску), майбутній патріарх Румунської православної церкви²¹.

У 1944 р. богословський факультет знову був евакуйований із Чернівців до Сучави, де відновив роботу у нинішньому приміщенні повітової бібліотеки І. Сбієрі. Семінарською церквою для богословів став старовинний храм Вознесіння Господнього (1551), розташований у центрі міста. У серпні 1948 р. через реформу у сфері освіти, що проводилася комуністичним урядом Румунії, факультет припинив своє існування²².

Про релігійне та моральне виховання молоді в церкві та школі на Буковині здавна дбали представники церковного кліру. Вчителів Слова Божого готували спочатку у духовних школах, а пізніше, після відкриття у 1875 р. Чернівецького університету, – на богословському факультеті та семінарії у митрополичій резиденції.

Відповідно до Постанови про впорядкування духовних, церковних та шкільних справ на Буковині від 29 квітня 1786 р., у відкритих австрійською адміністрацією чотирикласних школах у Чернівцях та Сучаві, поряд з навчанням читання, письма, рахунку, передбачалося вивчення німецької та англійської. (для молдаван, тобто православних) чи малого Катехизму (для німців). У першому випадку як навчальний посібник рекомендувався Катехизис, виданий Карловацьким Собором у 1774 р. (друге видання – Чернівці, 1804)²³.

Ази релігії вивчалися також у тривіальних (трирічних) школах, кількість яких у краї зросла у 1792 р. до 32-х. Протягом 1787-1788 р.р. Буковині було відкрито багато партикулярних євангелічних шкіл для німецьких колоністів-протестантів. Євреї теж відкривали приватні школи для своїх дітей (їх навчання велося єврейською мовою і мало виключно релігійний характер)²⁴.

У 1804 р. австрійська влада видала новий шкільний закон, згідно з яким у шкільній програмі було збільшено кількість годин для викладання релігії. Початкова освіта набула конфесійного характеру і вимагала поділу релігійних громад. Це посилило роль православної церкви Буковини у справі контролю за освітою, оскільки більшість учнів, як і взагалі населення провінції, були православними. Відповідно до закону, поділ за конфесіями здійснювався лише під час уроків релігії, інші навчальні дисципліни учні вивчали спільно²⁵.

У 1815 р. вийшов імператорський указ про передачу освітніх установ Буковини під контроль римо-католицької консисторії у Львові. На місця православних вчителів прийшло багато викладачів – римо-католиків та греко-католиків (уніатів). У навчальний процес увійшла польська мова²⁶.

У 1820 р. католицька консисторія видала розпорядження вчителям Буковини здійснювати релігійно-моральне виховання за католицьким зразком. Тому половину всіх школярів ста-

новили католики чи протестанти, тоді як кількість православних учнів зменшувалась. У 1831 р. на Буковині православних школярів було лише 700 чоловік. Православні воліли навчати дітей у даскалів. Так, Іраклій Голембійовський/Порумбеску навчався протягом 1828-1833 років. у даскала Геннадія Платенки з монастиря Путна за Букварем, Часословом та Псалтирем²⁷.

Буковинська православна консисторія у 1826, 1832, 1833, 1834 та 1836 рр. наполегливо клопотала перед австрійською владою про звільнення шкіл краю від преса полонізації та католицизму. Лише 1844 р. єпископу Буковинському Євгенію (Гакману) вдалося таки перевести школи Буковини під контроль православної консисторії в Черновцях²⁸.

У 1865 р. на Буковині було 105 шкіл, підпорядкованих православної консисторії (23 румунських, 13 русинських (українських) та 69 змішаних), 38 шкіл католицьких (усі змішані) та 13 шкіл євангелістських (12 лютеранських німецьких та німецьких і німецьких)²⁹.

Буковинський громадсько-політичний діяч та педагог Еміліан Попович, згадуючи своє навчання у 2-класній школі с. Сторонець-Путилов (яка відкрилася в 1863 р.), зробив у мемуарах наступну ремарку про тодішню систему навчання та заохочення: «Пам'ятаю, як протоіерей Ганицький приходив на візитацію школи, яка підлягала тоді консисторії, як роздавав він наприкінці року, з нагоди іспитів, найкращим учням-преміантам у подарунок книги та образки святих»³⁰.

На підставі державного закону від 1869 р. та крайового – від 1870 р. на Буковині замість тривіальних шкіл та вчительської семінарії (православної «препаранди»), що перебували під контролем консисторії, були відкриті народні школи та вчительські семінарії, підпорядковані повітовим та краєвим до складу яких входили також духовні особи – представники всіх віросповідань.

Наприклад, за даними на 1894 р., у складі Буковинської крайової шкільної ради поряд зі світськими членами були професор православного богословського факультету доктор Еміліан Воюцьки, римо-католицький священник Йозеф Шмід, голова єврейської спільноти Нафталі Тітінгер. До Чернівецької міської шкільної ради входили шкільний інспектор архимандрит Воло-

димир (Репта) – майбутній митрополит Буковини, екзарх Іоанн Прокопійович, греко-католицький декан Целестин Костецький та міський рабин д-р Йосиф Розенфельд. У раді сільського Чернівецького повіту були присутні православний священник Артемій Берарю та греко-католицький священник Теофіл Шухевич; у складі шкільної ради Кимпулунгського повіту – православні священники Думитру Цуркан та Тіт де Ончул, євангельський пастир Карл Франкендорфен; у Кіцманському повіті у шкільній раді перебували православний священник Іван Гомівка, греко-католицький священник Олександр Майковський; у раді Гура-Гуморського повіту були присутні православний священник Михайло Іліуц та євангельський пастир Горгон Трауготт; шкільна рада Радивецького повіту включала євангельського пастора Мартіна Декера, римо-католицького декана Едуарда Ні-стенбергера, православного священника Теодора Патраша та римо-католицького священника Йоханна Кубачека; до ради повіту Серет входив римо-католицький священник Йоханн Кубачек; членами шкільної ради Сучавського повіту були православний священник Симеон Флоря Маріан (відомий етнограф) та римо-католицький адміністратор Йозеф Чеве; до складу Вижницької повітової шкільної ради входили православні священники Георгій Ганицький та Іоанн Осташек, а також римо-католицький священник Клеменс Енцингер³¹.

У гімназіях (заснованих у різний час у Чернівцях, Сучаві, Редуць та Сереті), вчительській семінарії та професійних школах релігійне навчання проводили окремі клірики-законовчителі, які, щоправда, більше дбали про те, щоб схилити своїх учнів до ухвалення румунської національності. Як свідчив польський ксьондз Ян Бадені, який відвідав Буковину в 1891 р., у Чернівецькій гімназії був «окремий русинський викладач православного катехизму та окрема румунська, а в інших буковинських середніх школах навчання православної релігії ведеться фактично на румунській. записалися в учительській семінарії 92 русини і лише 70 румунів». Більше того, «багаторічний русинський викладач катехизму Еммануїл (Еліас Чунтуляк)... робив, що міг, щоб свою школу спустошити, а румунську заповнити». Отже, за кілька років кількість учнів, які вивчали «руський катехизис», скоротилася з 86 до 46³².

Слід зазначити, що у румунській частині краю - в Сучаві, саме у тамтешньої православної гімназії, відбувався інший процес - процес германізації учнів-румунів. Зокрема священник Костянтин Морарю, уродженець с. Митока-Драгомирна, у своїх мемуарах про цей заклад (відкритий у 1860 р.) із задоволенням згадував багатьох своїх вчителів, особливо православних катехитів Белдяна, Воробкевича та Григоровича, і в негативних тонах зображував тодішнього директора гімназії Іоганна Лімбергера (призначеного на цю посаду 22 квітня 1870 р.). Культуррегент онімечення, він принижував гідність учнів-румунів. Як приклад о. К. Морарю описує такий випадок з незаможним учнем-румунієм: «Ну, скажи мені, Приліпчан, - якимось запитав він [Лімбергер.- Б.Б., М.Ч.] мого нещасного колегу, одягнутого в старий і не зовсім чистий одяг, - мають гниди та крила?» - «Ні». - «Щастя, - сказав Лімбергер, саркастично усміхаючись, - оскільки в іншому випадку вони б перелітали з брудних одягів і на чисті». Проте учень відповів: «Ви читаєте волоські газети? Якщо ще читаєте волоські газети, тоді їдьте до Валахії»³³.

Крім православних катехитів, у вищих школах займалися релігійним навчанням своїх духовних дітей та клірики інших конфесій. Зокрема, у 1904 р. у православній вищій гімназії у Сучаві на 319 учнів православного віросповідання був один учитель релігії – протопресвітер Сіміон Флоря Маріан, священник церкви св. Миколая. У православній реальній школі у Чернівцях православних учнів релігії навчав священник Димитріу фон Цопа, католиків – римо-католицький священник Людвіг Вінтер, законовчителем для євангелістів був Йозеф Фроніус, для греко-католиків – Михайло Симович, для юдеїв – для юдеїв. У 5-класній школі м. Чернівці (колишній національній «молдавській») та у православній вищій дівочій школі православним катехитом був священник Іоан де Севескул. В імператорській вищій гімназії у Чернівцях православними законоучителями працювали протопресвітер Калістрат Кока (викладав релігію для румунів) та священник Євген Семака (навчав Закону Божому українців). В учительській семінарії учителем релігії для православних слухачів був протопресвітер Ілля Бендас. В імператорській вищій гімназії в Редуць право-

славним катехитом працював екзарх Іоанн Келару, а в нижчій гімназії у Сереті – православний священник Петру Попескулу. У комунальній народній школі у Чернівцях православним за-коновчителем був синкел Еммануїл (Євгеній Воробкевич)³⁴.

У народних школах Буковини, яких у 1904/1905 р. налічувалося 399 (до кінця 1908 р. їх кількість зросла до 492), релігію викладали священники тих парафій, біля яких вони перебували. Однак парафіяльне духовенство не завжди сумлінно ставилося до своїх катехічних обов'язків, більше піклуючись про власні справи та багатство, ніж про релігійне навчання парафіян. Зокрема, кореспондент із с. Витилівка повідомляв у 1905 р. в газеті «Руська Рада», що працівник Василь Олійник, який не вмів прочитати молитви «Отче наш», мав дати місцевому священникові Василю Велигорському 4 лева, а за заповіді – 3 лева, для чого мав продати 2 пажитини городу. Хоча, зауважує кореспондент, «Отче наш» той сам «не вивчав ні в школі, ні в церкві, але гроші брати вмів добре»³⁵. Також «Руська Рада» повідомляє про скарги на священника Драбика у Веренчанці, який швидше «просидить всю ніч за картами з панами, але не посидить і годинки з селянськими дітьми, щоб їх хоча б опитати, як уже не навчити «Отче наш»»³⁶.

У румунський період у навчальних закладах Буковини учні також мали вивчати основи релігії. На заняттях з цього предмету вони, як і за Австро-Угорської імперії, ділилися на конфесії. У міських навчальних закладах релігійним навчанням займалися духовники-катехіти. Деякі їх залишили себе учнів добру пам'ять. Наприклад, румунський історик Володимир Требич, уродженець чернівецького передмістя Люди-Гореча, із задоволенням згадував про свого першого православного катехіта у Чернівецькому ліцеї «Арон Пумнул» – о. Симеона Релі, який також був регентом церковних співів, а пізніше став професором церковної історії на богословському факультеті Чернівецького університету. Іншим викладачем релігії в ліцеї, про якого з теплою висловлюється В. Требич, був о. Регуш - учасник Першої світової війни, людина доброї вдачі, яка з приязню ставилася до учнів (в 1940 р. він був депортований радянською владою до Сибіру, звідки так і не повернувся). В. Требич також тепло згадує директора ліцею «Арон Пумнул»

протоієрея Петра Попеску, який також викладав релігію. Будучи уродженцем одного з сіл поблизу м. Серет, цей священник з довгою бородою і в окулярах уособлював для учнів типовий образ буковинського книжника минулих часів, який завжди знаходив мудре слово для бешкетників³⁷.

Станом на 1936/1937 р. у складі православної катехитурі чернівецьких ліцеїв були кваліфіковані клірики-законовчителі. Зокрема, в ліцеї «Арон Пумнул» курс релігії читав тоді о. Д. Восвідка, у православному дівочому ліцеї «Олена Домна» – о. М. Лазарюк, у православному ліцеї для хлопчиків «Митрополит Сильвестру» – о. Е. Гостюк, у дівочому ліцеї «Олтя Домна» – о. В. Бока, в ліцеї для хлопчиків «Д-р К. Ангелеску» - д-р о. С. Релі та о. Д. Ончулеску (останній викладав релігію також у військовому ліцеї «Штефан Великий»), в ліцеї для хлопчиків «Великий воєвода Міхай» - о. І. Городиський. Окремі православні катехіти були також у професійних та комерційних ліцеях, гімназіях, інституті сліпих та глухонімих у Чернівцях, ліцеях у м. Кіцмань, Кимпулунг, Гура-Гуморулуй, Редець, Сучава, Серет, Сторожинець, гімназіях у Вижниці а також чернівецьких нормальних та початкових школах. У сільських школах релігію для учнів православного віросповідання, як і раніше, читали сільські священники³⁸.

З приходом 28 червня 1940 року у північну частину Буковини радянської влади навчання релігії у школах припинилося, оскільки у Радянському Союзі школа була відокремлена від церкви. Священники або емігрували до Румунії, або були депортовані (як, наприклад, о. Регуш). На короткий час релігійне навчання у північній частині краю відродилося у 1941 – 1944 роках. У південній частині Буковини, яка залишалася у складі Румунії, Закон Божий викладався у навчальних закладах до 1948 р., коли запроваджене румунськими комуністами нове законодавство про освіту поставило хрест на духовно-релігійному вихованні дітей та юнацтва у Сучавському повіті.

Узагальнюючи викладене вище, можна констатувати, що на території Чернівецької та Сучавської волостей Молдови, а згодом в австрійській та румунській Буковині протягом XVIII – першої половини XX ст. традиції духовної та духовно-релігійної освіти, як і рівень катехизації (у межах шкільної освіти та прак-

тики загальної освіти), мали яскраво виражений дидактично-напутній характер. Вони були спрямовані на формування у дітей та юнацтва (школярів та гімназистів) християнської світоглядної домінанти, ідеалів гуманізму, євангельських морально-етичних уподобань та громадянського патріотизму шляхом реалізації досвідченими вчителями-катехітами та парафіяльними священниками т.з. метексису – метафізичного залучення людини до Бога та виховання позитивних творчих якостей характеру. Нині ця проблема знову стає актуальною. Завдяки завданням, пов'язаним із практичною реалізацією духовного виховання школярів, вона має нові дослідницькі перспективи.

Ключові слова: виховання, дидактика, методика, викладання, духовна освіта, школа, гімназія, ліцей, вчительська семінарія, Чернівецький університет, історія, риторика, філософія, теологія, учні, студенти, Чернівці, Сучава. Редець, Молдавське князівство, Буковина.

Примітки:

¹ Ungureanu C. *Invatamantul primar din Bucovina (1774-1918)*. Chisinau: Civitas, 2007. P. 12.

² Cojocaru C. Isaia Balosescu, episcopul Bucovinei (17 iulie 1823 - 14 septembrie 1834) in: *Analele Bucovinei*. 2000. Anul VII. № 2. P. 325, 362-363; Ungureanu C. Op. cit. P. 12; Reli S. *Facultatea de Teologie din Cernauti (scurt istoric, situate si calauza)*. Cernauti, 1942. P 9.

³ Ungureanu C. Op. cit. P 12-14.

⁴ Cojocaru C. Isaia Balosescu, episcopul Bucovinei (17 iulie 1823 - 14 septembrie 1834). P364; Ungureanu C. Op. cit. P 14-15.

⁵ *Normalien der Bucovinaer gr.-or. Archiepiscopal-Diocese von 1777-1886 / Zusammengestellt und redigiert infolge des Bukowinaer gr.-or. Erzbischoflichen Consistoriums vom 13/25 März 1886 ad Nr. 726 vom Consistorial-Rath Myron M. Calinescu. Czernowitz: VerL. des gr. or. erzbisch. Consist. s.a., 1887. Bd. I.S. 29-67, 91-92, 105-106; Ungureanu C. Op. cit. P 21.*

⁶ Cojocaru C. Daniel Vlahovici - episcop al Bucovinei (23 aprilie 1789 - 20 august 1822) (I), in: *Analele Bucovinei*. 2000. Anul VII. № 1. P 48, 54, 57-58, 60, 64-65; Ungureanu C. Op. cit. P. 31-32.

⁷ Воскресенській Г. А. Православные славяне въ Австро-Венгрш. СПб.: Издаше С.-Петербургскаго Славянскаго благотворительнаго общества, 1913.

С. 79; Смаль-Стоцкий С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок, in: *Зелена Буковина. Еколого-краєзнавчий науковий і науково-популярний журнал*, № 3-4. 1996. № 1. 1997. С. 52-53.

⁸ Sojocaru C. Isaia Balosescu, episcopuL Bucovinei (17 iuLie 1823 - 14 septembrie 1834). P 380-382.

⁹ Можарівський В. Православна церква на Буковині. Доба Митрополій (сер. XIX - 1 пол. XX ст.). Чернівці: б/в, 2006. С. 188.

¹⁰ Воскресенській Г. А. Указ. соч. С.79; Reli S. Op. cit. P.10; Смаль-Стоцкий С. Вказ. праця. С. 53.

¹¹ Воскресенській Г. А. Указ. соч. С. 79-80; Reli S. Op. cit. P. 10-11; Vicovan I., Adumitroaie C. Aspecte aLe invatamantul teologic superior din Bucovina romaeasca (1918 - 1948), in: *Culturi si religii in Bucovina istorica. Retrospectiva si perspective aLe dezvoltarii*. Cluj-Napoca, 2011. P 171.

¹² Можарівський В. Вказ. праця. С.180.

¹³ Турчинський Е. Значення Чернівців для православної теології у Південно-Східній Європі, in: *Буковинський журнал*. 1996. Ч. 3-4. С. 77; Воскресенській Г.А. Указ. соч. С. 80-82.

¹⁴ Можарівський В. Вказ. праця. С. 183.

¹⁵ Vicovan I., Adumitroaie C. Op. cit. P 171-174.

¹⁶ Reli S. Op. cit. P. 33-34.

¹⁷ Vicovan I., Adumitroaie C. Op. cit. P 174-175.

¹⁸ Reli S. Op. cit. P. 33-34.

¹⁹ Moraru P. Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944). Chisinau, 2004. VoL. II. P 21, 71.

²⁰ Moraru P. Op. cit. P 71.

²¹ Reli S. Op. cit. P. 29, 32; Moraru P. Op. cit. P. 21-22.

²² Vicovan I., Adumitroaie C. Op. cit. P. 188.

²³ Мордвинов В. Православная церковь въ Буковинь. СПб., 1874. С. 39; Ungureanu C. Op. cit. P. 22; Смаль-Стоцкий С. Вказ. праця. С. 34-35, 44-45.

²⁴ Ungureanu C. Op. cit. P. 24, 30.

²⁵ Ungureanu C. Op. cit. P. 26-27.

²⁶ Смаль-Стоцкий С. Вказ. праця. С.40; Ungureanu C. Op. cit. P 32-33.

²⁷ Ungureanu C. Op. cit. P. 36-37.

²⁸ Смаль-Стоцкий С. Вказ. праця. С. 41; Ungureanu С. Op. cit. P. 37.

²⁹ Ungureanu С. Op. cit. P. 45.

³⁰ Попович О. Відродження Буковини, in: *Буковинський журнал*. 1992. Ч. 1. С. 125.

³¹ Ungureanu С. Op. cit. P. 220-254.

³² Бадені Я. В Чернівцях. Враження з кількадечної поїздки. Чернівці: Золоті литаври, 2006. С. 27-30.

³³ Morariu С. Cursul vietii mele (continuare), in: *Glasul Bucovinei*. Cernauti-Bucuressti, 1997. № 2. P 101.

³⁴ Schematismus der Bucovinaer gr.-or. ArchiepiscopaL-Diocese fur das Jahr 1904. Cernowitz: VerLage des gr. or. erzbisch. Consist. s.a., 1904. S.192-197.

³⁵ Чучко М. К. «И взят Бога на помощь»: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). Чернівці, 2008. С. 244.

³⁶ Там само.

³⁷ Trebici V. Tnsemnari din memorie (1916-1999), in: *Glasul Bucovinei*. Cernauti-București, 2010. № 2. P 120, 122-123.

³⁸ AnuaruL Mitropoliei Bucovinei pe anul 1937. Cernauti, 1937. P 169-171.